

14. Williams, M. A comprehensive review of learner-control: The role of learner characteristics. / In: M.R.Simonson (Ed.) Proceedings of Annual Conference of The Association for Educational Communications and Technology. – New Orleans, LA: Association for Educational Communications and Technology, 1993. – pp.1083-1114.
15. Young, J.D. The Effect of Self-Regulated Learning Strategies on Performance in Learner Controlled Computer-Based Instruction / ETR&D, Vol.44, No.2, 1996. Pp. 17-27.
16. Zimmerman, B. Models of self-regulated learning and academic achievement. / In: B.J.Zimmerman and D.H.Schunk (Eds.) Self-regulated learning and academic achievement: Theory, research, and practice. - New York: Springer, 1989,- pp.1-25.

Вперше опубліковано: Проектування експертної навчальної системи: Пошук оптимальної реалізації психологічних механізмів навчання/ За редакцією Ю. І. Машбиця, Київ, 2003.

Кондратенко Л.О.

Київ

Інститут психології імені Г.С. Костюка

НАПН України

ДОВИЗНАЧЕННЯ РЕАЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ ІЇ ІНТЕРІОРИЗАЦІЇ

Велика і багатоаспектна наукова спадщина Юхима Ізраїлевича Машбиця ще чекає свого дослідника, який зуміє розкрити у всій повноті здобутки цього самобутнього психолога і непересічної особистості. За своє довге наукове життя він, як відмічалось у некролозі, вміщеному в журналі "Вопросы психологии", став одним "із найбільш глибоких дослідників психологічних закономірностей і механізмів учіння та навчання...", створив оригінальну цілісну концепцію навчання як управління"[2, с.171]

Серед багатьох знахідок Ю.І.Машбиця особливе місце займає положення про "довизначення учбової задачі". І, хоча

пояснення цього феномену подається в світлі вирішення навчальних проблем загальноосвітньої школи, читаючи Ю.І.Машбиця, весь час ловиш себе на думці: а чи справді лише про розв'язування задач учнями тут ідеться? Чи можливо видатний психолог був змушений (з невідомих нам причин) просто мінімізувати своє відкриття, представляючи його на тому матеріалі, який не міг викликати позанаукової критики?

Спробуємо прискіпливіше розібратися у тому, що говорив Ю.І.Машбиць, не уникаючи при цьому **довизначення** задачі, а відтак, щоб не наробити помилок, будемо максимально спиратись на слова самого Юхима Ізраїлевича.

Почнемо із тих теоретичних положень, які Ю.І.Машбиць поклав в основу своєї моделі вирішення задач:

"1. Розв'язування задач, як правило, складається з розв'язування багатьох підзадач, серед яких виділяються дві підмножини, перша - це самостійні етапи розв'язування вихідної задачі, особливо якщо та містить кілька шуканих, друге - це підзадачі, що виникають у разі, якщо той, хто розв'язує задачу, відчуваючи труднощі, розбиває якийсь етап рішення на підетапи. Такі підзадачі є допоміжними стосовно вихідної задачі .

2. Будь-яке розв'язування передбачає вихід за рамки задачної ситуації. Різні дослідники називали це явище по-різному К.Дункер (K.Duncker, 1945), Г. Катоне (G. Katona, 1940) - як «реорганізація ситуації», Ф. Бартлет (F. Bartlett, 1958) - як «заповнення прогалін», Дж Брунер (J. Bruner, 1957) - як «вихід за рамки заданої інформації». З нашої точки зору, вихід за рамки задачної ситуації пов'язаний з пошуком засобів вирішення задачі, перш за все із залученням наявних у суб'єкта знань.

3. Розв'язування задачі починається з виявлення суб'єктом задачної структури, тобто побудови моделі задачної ситуації. Виявлена структура повинна відповідати реальній (об'єктивній) структурі задачі і характеризує бачення суб'єктом ... завдання. Виявлення структури нерідко стає найбільш важким етапом у розв'язуванні задачі.

4. Після того, як задачну структуру виявлено, суб'єкт із відомих йому ... структур вибирає ту, в якій виявлена структура може бути перетворена, тобто він здійснює пошук аналогічної задачній структури, що наближає до вирішення задачі. Про зміну задачної структури в процесі розв'язування пишуть багато дослідників ... Ми розглядаємо пошук аналогічної задачній структури як один з психологічних механізмів розв'язування задачі.

5. Рішення знайдено, коли суб'єкт виявляє задачну структуру, яка тотожна, на його думку, об'єктивній структурі завдання.

6. Контроль за правильністю виконання завдання, рефлексія способу дії і оцінка раціональності можуть розглядатися як розв'язування задач, що відрізняються від звичайних ... задач спрямованістю на дії суб'єкта, але мають той же операційний склад". [4, с.86-87]

Якщо уважно придивитись до цього тексту, то стає зрозумілим, що викладені положення можна абсолютно вільно поширити на загальний процес переробки інформації (від сприймання світу до вирішення конкретних дрібних побутових проблем). Отже, теорія розв'язування задач Ю.І.Машбиця може розглядатися як теорія особливостей сприймання та інтеріоризації особистістю зовнішнього світу. У цій теорії чи не найважливішим положенням виступає принцип довизначення задачі, який пояснює процес осмислення індивідом дійсності. На цей принцип слід зважати при аналізі будь-якої інформації, особливо, коли здійснюється розбір положень наукової спадщини, в процесі якого завжди відбувається мимовільне, більше або менше, довизначення думок видатного науковця, спадщина якого розглядається. Тому, щоб таке довизначення не спотворювало істину, слід уважно прислухатись до застережень Юхима Ізраїлевича:

" Довизначаючи учбову задачу, слід враховувати два випадки : а) коли структура задачі, що побудована учнем, тотожна структурі заданої задачі (при цьому учні часто за власною ініціативою навіть розширюють коло розв'язуваних

задач); б) коли вони відрізняються. В останньому випадку ми маємо перевизначення задачі, тобто підміну однієї задачі іншою" [6, с.122]. Тому, як уже наголошувалось вище, щоб взагалі не перевизначити нашу задачу, насамперед слід не втратити базові положення поняття "довизначення задачі".

Почнемо із авторського тексту Ю.І.Машбиця: "*...зовнішній навчальний вплив під час перетворення на учбову задачу підлягає особистісному опрацюванню. При цьому учень додає до пропонованої задачі щось своє, хоч і не завжди усвідомлює це. Образно кажучи, фактично задача, яку розв'язує учень, є певною проекцією особистості на заданий ззовні навчальний вплив. При цьому вирішальний вплив мають інтелектуальні надбання учня (рівень його знань і вмінь, здібностей і т.ін.) , а також мотиваційні фактори, що зумовлені як його стійкими мотивами, так і ситуаційними факторами.*" (6, с.121-122)

Осмілимося зробити перше довизначення ідей Юхима Ізраїлевича, яке полягатиме у заміні окремих слів і незначному переосмисленні викладеної ним ситуації: **зовнішній вплив в процесі інтеріоризації підлягає особистісному опрацюванню. При цьому індивід додає щось своє, хоч і не завжди усвідомлює це. Образно кажучи, створена індивідом модель ситуації є певною проекцією особистості на заданий ззовні вплив. У цьому процесі важливе значення має інтелектуальний рівень особистості, а також мотиваційні фактори.**

Тепер довизначимо положення, висловлені у статті "Теоретико-методологічні проблеми розвивального навчання". Спочатку наведемо оригінал:

«Саме довизначення учбової задачі, що становить підґрунтя відповідного психологічного механізму навчання, дає можливість висунути і обґрунтувати ряд наступних теоретичних положень теорії навчання:

-Завдяки довизначенню учнем учбових задач він виступає як суб'єкт учбової діяльності.

-Перші паростки учня як суб'єкта учбової діяльності виявляються при довізначенні ним учбової задачі при аналізі її під кутом зору навчальних цілей.

-У процесі довізначення учбової діяльності учень найповніше реалізує свою самостійність (а це є важливою ознакою суб'єкта як психічного новоутворення), може здійснити широкий вибір задач, якомога повніше виявити свій творчий потенціал.

-Довізначення учбової задачі є істотним джерелом психічного розвитку учнів і чинить істотний вплив на формування основних психологічних новоутворень учнів.

-Завдяки цьому психічний розвиток дитини є по суті саморозвитком».[5, с.206-207].

Після "довізначення" ми будемо мати наступний текст: **Саме довізначення отримуваної інформації, яке є підґрунтям відповідного психологічного механізму діяльності, дає можливість висунути і обґрунтувати ряд наступних теоретичних положень:**

- Завдяки довізначенню індивідом отримуваної інформації він виступає як суб'єкт діяльності.

- Перші паростки індивіда як суб'єкта діяльності виявляються при довізначенні ним інформації, сигналів, задач при аналізі їх під кутом зору особистісних цілей та рівня розуміння ситуації у цілому.

- У процесі довізначення діяльності індивід найповніше реалізує свою самостійність (а це є важливою ознакою суб'єкта як психічного новоутворення), може здійснити широкий вибір задач, якомога повніше виявити свій творчий потенціал.

- Довізначення отримуваної інформації, сигналів, задач є істотним джерелом психічного розвитку особистостей і чинить істотний вплив на формування їх основних психологічних новоутворень.

- Завдяки цьому психічний розвиток особистості є по суті саморозвитком.

У такому переформульованому вигляді "довизначення задачі" виступає головним чинником (механізмом) саморозвитку та основою творення людиною моделі реальності, про яку писав інший визначний український психолог Г.О.Балл, який запропонував систему, в якій "реальність не відображається людиною (а потім перевіряє відповідність відображень істині), а усвідомлено сприймається та інтеріоризується людиною, і проходить цей процес навіть не в усіх доступних для свідомості параметрах, а лише в тих, які потрібні для вирішення певної конкретної задачі. Перехідною ланкою між людиною та реальністю стає вибудовувана модель реальності, і ось уже вона уточнюється в процесі практики. Особливо виразно ці стосунки проявляються в психології, де система А (реальність) є настільки складною, що система В (будь-якої складності) може відображати тільки окремі її складові, а відтак система С отримує з моделі лише дуже обмежену інформацію про систему А. Цікавим аспектом цієї проблеми стає роль творця моделі, який, створюючи модель для інших, відображає в ній тільки ті важливі аспекти системи А, які ним усвідомлюються. Звідси витікає, що до однієї реальності можуть бути створені кілька різних моделей" [1 с.54]. Більше того, якщо довизначення задачі є механізмом її вирішення, то моделей може бути не декілька, а рівно стільки, скільки людей намагаються цю задачу вирішити, а тому кожен із нас вибудовує свою модель реальності.

Як підкреслював Ю.І.Машбиць: "Суб'єкт розв'язує лише ту задачу, якій надає певний особистісний смисл" [3, с.105], а тому, образно кажучи, бачить лише те, що хоче бачити і чує тільки те, що хоче чути. І ось тут виникає друга проблема, на якій наголошував Юхим Ізраїлевич: відповідність побудованої моделі (довизначеної задачі) реальності (поставленій задачі), а відтак, чи не відбулось в процесі довизначення задачі її повне перевизначення та спотворення смислу (фантазійне переосмислення реальності). Хоча у своїй книзі "Психологические основы управления учебной деятельностью" Ю.І.Машбиць наполягав на тому, що "наявність надлишкових

даних збільшує ймовірність перевизначення задачі", на наш погляд, надлишкова інформація тоді стає причиною перевизначення задачі, коли є сторонньою стосовно сутності певної задачі (проблеми), виступаючи у вигляді інформаційного шуму. Такою ж причиною перевизначення задачі є недостатність даних, яка породжує "доосмислення" проблеми, включення в задачу (сприйнятій елемент реальності, процес, тощо) фактів, які включають у себе важливі для суб'єкта смисли.

Розглянемо ці надзвичайно важливі положення на прикладах.

1. Довизначення при недостатності інформації.

Кожен, хто відвідує Київ, раніше чи пізніше із здивуванням зупиниться перед знаменитим фонтаном Самсон, що розташований на Контрактовій площі в самому центрі Подолу. Здивує його не сама будівля фонтану – вона витончено-ошатна, і навіть не скульптура Самсона, ну не Геракл, навіть дуже далеко не Геракл – такий собі середньої (і то у кращому разі) статури чоловіка, але ж і сила його була не у м'язах, а у дусі Божому, що сходив на нього [Суд; 14,5] та волоссі, яке він з дитинства не стриг [Суд; 16,17], а дивуватися буде наш сучасник скульптурі лева, схожого більше на стриженого песика, а не на страшного хижака. Але майже 300 років тому (фонтан збудовано у 1748 році) багато хто, як засвідчив у своєму безсмертному творі "Кайдашева сім'я" І.Нечуй-Левицький, сприймав цього лева зовсім по-іншому: "Чи то правда, що там є такий лев, що з рота вода тече?"

— Авжеж є: а на левові сидить святий Самсон та щелепи йому роздирає. Як піймав його на Подолі коло Дніпра, як роздер щелепи, та й сам каменем став, і лев каменем став, а в лева з рота вода потекла. Та якого там дива нема! Якби розказувать за все, то не те що дня було б мало, — тижня мало!"[8]. Більшість тогочасних жителів і гостей Києва ніколи не зустрічали лева у реальному житті, але довіряли тому, що бачили (люди ж брехати не будуть – ось тут Подолом бігав справжнісінький лев, а його спіймав справжнісінький Самсон) і не дивувались.

Яким же чином лев, знаменитий цар звірів, виявився зображеним у такий, досить смішний спосіб? Є кілька теорій авторства і часу встановлення скульптури Самсона, який розриває лева. За одними джерелами він був встановлений у 1749 році, за іншими – дещо пізніше, у 1808. Але коли б це не сталось, скульптор явно використовував довизначення реальності в ситуації недостатності інформації.

2. Довизначення при надмірності інформації.

Сучасна людина живе у світі, переповненому інформацією. Сприймає реальність через екран монітору комп'ютера чи телевізора. Різноманітні відомості сипляться на неї з усіх боків. Агресивна реклама вклинюється у зміст передач, фільмів, розважальних або політичних шоу, пізнавальних програм, розпорошуючи і відволікаючи увагу. В такій ситуації можливі лише два шляхи – відмова від аналізу отримуваних відомостей (в логіці Ю.І.Машбиця – відмова від розв'язування задачі), або максимальне її довизначення, вичленування власних смислів та побудова на їх основі індивідуальної моделі реальності (задачі), яка може відповідати або не відповідати структурі заданої задачі (так би мовити – реальної реальності).

Звичайна людина відчуває повну розгубленість, зустрічаючись із твердженнями, що науковці, лікарі, екстрасенси, візіонери, контактери із прибульцями твердять: , треба пити молоко, не треба пити молоко; їсти вівсянку, у жодному разі не слід їсти вівсянку; кожній людині слід приймати сонячні ванни, не смійте приймати сонячні ванни; бігайте від інфаркту, не бігайте, бо добігаєтесь до інфаркту, ...і т. д., і т. п. Візьмемо для прикладу звичайнісеньке яблуко, чого тільки не понаписували про нього в Інтернеті: яблука корисні бо..., яблука їсти не можна, бо..., яблука призводять до появи важких хвороб..., яблука лікують всі хвороби [7,9,10,11]. У такій ситуації людина найчастіше перестає взагалі звертати увагу на ці поради і продовжує їсти яблука як і їла раніше (по суті це відмова від розв'язування задачі, хоч у даному випадку це абсолютно правильне рішення), або сприймає лише частину інформації і довизначає її у відповідності до своїх переконань, і

тому, чи взагалі перестас їсти яблука (дуже рідкісний випадок, але серед знайомих автора є така особа) або вважає, що "погані" лише сирі (тушковані яблука), зі шкіркою (без шкірки), зеленого кольору (червоного або жовтого кольору) тощо.

3. Довизначення при недовірі до інформації.

У перші тижні, а то й місяці після Чорнобильської катастрофи, Київ був переповнений інформацією – із офіційних джерел, таємно прослуханих закордонних радіостанцій, різнотипних чуток. Ця інформація була настільки суперечлива, що її часто майже повністю відкидали, а те, що сприймали, довизначали неймовірними фантастичними здогадками. Так, на зупинці 48 автобуса одна молодичка голосно, щоб чули усі, а не тільки її співрозмовниця, повідомляла, що їй жоден дозиметр не потрібен, оскільки вона відчуває радіацію носом. "Вчора, – говорила вона, – точно був викид на станції. Вночі прокинулась – смердить радіацією, та ще й як смердить, просто дихати неможливо".

4. Перевизначення.

Процес перевизначення задачі – це по суті "викривлення реальності", побудова моделі, не співвідносною з тією інформацією, яку суб'єкт отримує ззовні. У цьому випадку людина намагається знайти інший, можливо прихований зміст у тому, що бачить, чує, відчуває. Якимось при тестуванні шестирічок автор зіткнулась із вражаючим прикладом перевизначення завдання. Дитині було задане абсолютно просте запитання – скільки у собаки ніг. Дівчинка відповіла правильно – чотири. Умовами тестування було передбачене додаткове питання – ти впевнена? І тут пролунала неочікувана відповідь:

- Три.

– Точно?

– П'ять.

– А подумати?

– Тьотю, а скільки Вам треба? Скільки треба, стільки і скажу.

Для маленької дівчинки завдання полягало не у тому, щоб дати правильну відповідь, а у тому, щоб сподобатись тьоті, яка ставить такі дивні запитання.

Підводячи підсумки нашому короткому і дуже неповному аналізу поглядів Ю.І.Машбиця на сутність до визначення задачі, можна висловити припущення, що **довизначення** є загальним принципом інтеріоризації дійсності, а **довизначення задачі** – його окремим випадком.

Література

- 1.Дітюк П.П., Кондратенко Л.О., Федоровський Л.Л. Поняття "модель" у раціогуманістичній концепції Г.О. Балла / П.П.Дітюк, Л.О.Кондратенко, Л.Л.Федоровський//Гуманний розум: збірник статей (присвячено пам'яті Георгія Олексійовича Балла) / Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України; [наук. ред. О.В. Завгородня, В.Л. Зливков; уклад. С.О. Лукомська, О.В. Федан]. – К.: Педагогічна думка, 2017. – С.51- 58.
- 2.Е.И.Машбиц (Некролог)// Вопросы психологии. – 2010. –№2. – С.172– 173.
- 3.Машбиц Е.И. Психологические основы управления учебной деятельностью/ Е.И. Машбиц– К.: Вища школа, 1987. – 224 с.
- 4.Машбиц Е.И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения: (Педагогическая наука - реформе школы). — М.: Педагогика, 1988. — 192 с.
- 5.Машбиць Ю.І. Теоретико-методологічні проблеми розвивального навчання./Ю.І. Машбиць// Наукові записки Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України. – К.: Міленіум, 2006. – Вип.29. – С.195 – 211.
- 6.Машбць Ю.І. Довизначення учбової задачі як психологічний механізм навчання./Машбиць Ю.І.// Творча спадщина Г.С.Костюка та сучасна психологія. До 100-річчя від дня народження академіка Г.С.Костюка. Матеріали III з'їзду Товариства психологів України. – К.,2000. – С.121-122
- 7.Микотоксини в яблуках небезпечні для здоров'я. [Електронний ресурс]– URL: <https://good-tips.pro/index.php/health/mycotoxins-on-apples>
- 8.Нечуй-Левицький І./Іван Нечуй-Левицький. Кайдашева сім'я [Електронний ресурс] –URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=907&page=15>

9. Новые факты о вреде яблок для здоровья [Электронный ресурс]– URL: <http://feelgood.ua/pravilnoye-pitaniye/fuath4yds1jk6erl03xg-feelgood/>

10. Чем полезны яблоки [Электронный ресурс]– URL: <https://hochu.ua/cat-health/womens/article-57951-chem-polezny-yabloki-svoystva-dlya-krasoty-i-zdorovya/>

11. Яблоки лечат [Электронный ресурс]– URL: http://migg.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1959&Itemid=47

Лотоцька Ю.М.

Київ

Інститут психології імені Г.С.Костюка

НАПН України

СТРУКТУРА ВОЛЬОВОГО КЕРУВАННЯ ВЛАСНИМ ЖИТТЯМ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН “РІВЕНЬ ДАНОСТІ”.

З 2008 року ми працюємо над науково-дослідницьким проектом “Психологія життєвої успішності”, метою нашого проекту є розробка науково-обґрунтованої ментальної моделі життєвої успішності з урахуванням гендерних, вікових, культурних, філософських та ін. аспектів, та визначення психологічних координат особистісної успішності. Базова парадигма дослідження - технологічно-проектувальна парадигма розвитку дорослих. Мета проекту полягає у дослідженні феномену свідомого керування власною успішністю у дорослих людей, на базі цього дослідження ми створили дистанційний курс розвитку «Успіх» (<http://moodle.dlc-success.org>). Додатковою метою є перевірка та порівняння ефективності реального та віртуального розвивальних середовищ. Наші підходи до дослідження відображені у публікаціях (1,2,3). Дана стаття присвячена аналізу результатів пост-проектного спостереження.

Безліч корисних і бажаних змін не відбуваються у житті людини за різних причин. В когось зникає мотивація, хтось